

Arbeidsaanbod en Gezin in Crisis

Marcia DE WACHTER[‡]

Rapport 83/137
maart 1983

[‡] De auteur wenst haar bijzondere dank te betuigen aan de professoren G. Carrin, W. Nonneman en E. Van Broekhoven en aan mevrouw F. De Strijcker voor hun nuttige opmerkingen bij het tot stand komen van dit artikel. Voor de integrale analyse van het onderwerp raadplege men het doctoraal proefschrift "Arbeidsaanbod en Gezin" van de auteur.

Marcia De Wachter (°1954) is licentiaat in de Toegepaste Economische Wetenschappen (UFSIA('75)), master of arts in Economics (University of Chicago ('79)) en doctor in de Toegepaste Economische Wetenschappen (UFSIA('83)). Sinds 1 oktober 1975 is zij als wetenschappelijk medewerker verbonden aan het Studiecentrum voor Economisch en Sociaal Onderzoek (SESO) van de UFSIA, waar zij onderzoek uitvoert in het domein van de arbeidseconomie.

Samenvatting

Ondanks de sterk gestegen scholingsgraad van de bevolking heeft de Belgische economie te kampen met een structureel overaanbod van voornamelijk vrouwelijke arbeidskrachten. Tegelijk zet de demografische trend naar een oudere bevolking zich sterker dan ooit door. De financieringsproblemen die uit deze evoluties voortvloeien voor het sociale zekerheidsbudget vragen een aangepast beleid. In dit artikel wordt beleidsrelevante informatie verstrekt aangaande de economische en demografische processen die deze wijzigingen in opleiding, arbeidsparticipatiegedrag en gezinsvorming hebben tot stand gebracht.

Onze samenleving is in volle evolutie. Dat weerspiegelt zich ook in de arbeidsmarkt, waar de laatste jaren enkele duidelijke tendenzen tot uiting kwamen.

In de eerste plaats is het gemiddelde onderwijspeil van de actieve bevolking aanzienlijk toegenomen.

Een tweede tendens wordt gevormd door een structureel overaanbod op de arbeidsmarkt, waardoor vooral de vrouwelijke arbeidskrachten getroffen worden.

Om het tewerkstellingspeil op gelijke tred te brengen met de aangroei van de actieve bevolking worden tal van voorstellen geformuleerd. Zo wil men ondermeer een 'derde arbeidscircuit' uitbouwen, de schoolplicht verlen- gen, de pensioengerechtigde leeftijd verlagen, enzovoort.

Op korte termijn zou hierdoor de vraag naar arbeid gestimuleerd worden, ter- wijl het aanbod wordt verminderd.

Voor de financiering van zulke maatregelen en van de sociale zekerheid in het algemeen, rekent men op de directe, de indirecte belastingen en andere bijdragen van de actieve bevolking.

De huidige demografische trend naar een oudere bevolking impliceert echter een voortschrijdende inkrimping van het aantal actieven, en derhalve een versmalling van het belastingsdraagvlak.

De toenemende belastingsdruk die daaruit onvermijdelijk zal voortvloeien, zal daarenboven een aantasting tot gevolg hebben van een belangrijke drijf- veer in het economisch leven.

Wil men nu op deze verschillende terreinen goed gedocumenteerde beleids- voorstellen kunnen formuleren, dan is het nuttig zich te buigen over vol- gende vragen:

1. Waarom is het gemiddelde opleidingsniveau van de Belgische bevolking aanzienlijk gestegen?
2. Hoe verklaart men het structureel overschot van voornamelijk vrouwelijke participanten in de arbeidsmarkt?
3. Wat zijn de oorzaken van de demografische overgang van hoge geboortecijfers per duizend inwoners naar lage?
4. Wat zijn de economische en demografische processen die deze wijzigingen in opleiding, arbeidsparticipatiegedrag en gezinsvorming hebben tot stand gebracht?

Om enig inzicht te verwerven in deze problematiek wordt allereerst een beschrijving gegeven van de evolutie inzake het onderwijspeil, de arbeidsparticipatie en de gezinsvorming in België. Vervolgens wordt aangegeven hoe deze tendenzen op economisch wijze verklaard kunnen worden. In het bijzonder wordt rapport uitgebracht over de empirische bevindingen die in bijgaande studie werden bekomen. Deze economische analyse van de geobserveerde processen inzake het arbeidsaanbod en de gezinsvorming brengt hierdoor kwantitatieve informatie, die van belang kan zijn bij de publieke beleidsvorming op middellange en lange termijn.

1. TENDENZEN OP LANGE TERMIJN INZAKE ARBEIDSPARTICIPATIE EN GEZINVORMING

1.a. Economische wijzigingen

Door de versmelting van de Belgische economie in de Europese Economische Gemeenschap, begonnen buitenlandse bedrijven vanaf 1961 op grote schaal in België te investeren. Naast de toegenomen afzetmogelijkheden die alle Euro-marktlanden aanzetten tot grote investeringen, was de doorslaggevende aantrekkingskracht van ons land de ruime en goedkope arbeidsreserve, die op het einde van de vijftiger jaren voorhanden was.

Deze arbeidsreserve verdween echter vrij spoedig, en de snelle groei van het BNP kon slechts in stand gehouden worden doordat (1) economisch niet-actieven zoals bijvoorbeeld de (gehuwde) vrouwen en (2) vanaf 1963 buitenlandse arbeidskrachten werden aangetrokken.

Nieuwe of groeiende bedrijven vonden de nodige arbeidskrachten door aan deze zogenaamde 'secundaire werknemers' betere loon- en arbeidsvoorwaarden aan te bieden.

In 1961 werd bovendien de eenheidswet 'voor economische expansie, sociale vooruitgang en financieel herstel' voorgesteld. In de oorspronkelijke versie van deze wet werden enerzijds bezuinigingen op de overheidsuitgaven en in de sociale sector voorzien, zoals een vermindering van de onderwijsuitgaven en een herziening van het pensioenstelsel van de ambtenaren. Anderzijds werd de fiscale druk verzwaard. Ondermeer werd bepaald dat voortaan de inkomens van de gezinsleden samengevoegd zouden worden voor de bepaling van het gezamenlijk netto-belastbaar inkomen.

Deze wet werd in mei 1961 onder de regering Th. Lefèvre-Spaak goedgekeurd, nadat echter de eerste modaliteit ervan was omgekeerd tot een progressieve sociaal-economische politiek, met de verhoging van de pensioenen en de werkloosheidsvergoedingen, een hervorming van de ziekte- en invaliditeitsverzekering, de democratisering van het hoger onderwijs, enzovoort.

Deze sociale maatregelen zouden door de grotere staatsinkomsten gefinancierd worden.

1.a.1. De evolutie inzake onderwijs

De nieuwe onderwijspolitiek die hieruit resulteerde, was erop gericht de mogelijkheden tot voortgezet onderwijs ruimschoots open te stellen voor alle lagen van de bevolking.

Het succes van dit beleid mag blijken uit de groeicijfers van het aantal studenten, die in België tussen 1950 en 1980 hoger onderwijs hebben genoten. Terwijl bijvoorbeeld in 1953 slechts 7.3 % van de jonge mannen tussen de 20 en 25 jaar ingeschreven waren in derde-cyclusprogramma's, bedroeg dit respectievelijk 13.5 % in '61, 21,6 % in '70 en 26.5 % in 1980. Voor de vrouwen zijn deze cijfers in dezelfde jaren 2.9 %, 4.9 %, 12.8 % en 24.7 %.

Dit democratiseringsproces vond derhalve zowel bij de mannelijke als de vrouwelijke jeugd ruime weerklank.

Merkwaardig is bovendien, dat in de vijftiger jaren de vrouwen slechts een vierde van het totaal aantal studenten in het hoger onderwijs uitmaakten, terwijl hun aandeel in 1980 tot bijna de helft was aangegroeid.

Men kan hieruit besluiten dat:

1. sedert het begin van de jaren zestig er een fundamentele wijziging op gang gekomen is in het gemiddelde onderwijsniveau van de bevolking;
2. deze evolutie relatief belangrijker geweest is voor de vrouwelijke bevolking.

Alleen al de orde van grootte van deze trend is reeds een aanduiding van de relevantie ervan met betrekking tot de arbeidsbereidheid in de volgende periode.

1.a.2. Wijzigingen in de arbeidsparticipatiebeslissingen

Gedurende de tweede helft van de zestiger jaren bleven zowel de buitenlandse vraag naar Belgische produkten als de overheidsinvesteringen sterk toenemen. De aanhoudende stijging in de industriële produktie bracht op haar beurt een grote vraag naar bijkomende arbeidskrachten teweeg. Door de groei van de arbeidsvergoedingen die hiermee gepaard ging, anticipeerden ook de 'seculaire' werknemers een toename in het rendement van voortgezet onderwijs.

De tendens tot hogere opleiding van de vrouwelijke bevolking werd in deze omstandigheden dan ook gevolgd door een even sterke toename van het aantal vrouwelijke participanten in de arbeidsmarkt.

Over de periode 1948 tot '77, bijvoorbeeld is het aandeel van de vrouwen in de totale tewerkstellingscijfers opgelopen van een vierde tot een derde. In het bijzonder kan men stellen, dat sedert het einde van de zestiger jaren bijna de helft van de totale vrouwelijke bevolking in België toetreedt tot de arbeidsmarkt. Bovendien zij opgemerkt, dat het percentage van de gehuwde vrouwelijke beroepsbevolking over dezelfde periode sterk toenam, namelijk van beneden de 50 % tot ongeveer 75 %.

1.a.3. De trend in het gemiddeld reëel gezinsinkomen

De hogere scholing en de toegenomen arbeidsparticipatie van de vrouwelijke bevolking versterkten de toename in het gemiddeld reëel gezinsinkomen. Zo bijvoorbeeld bedroeg de jaarlijkse groei in het reëel beschikbaar inkomen per capita in de periode 1953-'77 voor de totale bevolking + 3.8 %, wat een verdubbeling inhoudt in 18 jaar.

Deze aanzienlijke inkomensstoeiname gold trouwens voor alle socio-professionele groepen.

Naarmate de gezinnen dubbele inkomens verwierven, werd ook gesleuteld aan de fiscaliteit.

1. Zoals reeds vermeld, werd door de eenheidswet van '61 de samenvoeging van de belastbare inkomens goedgekeurd.
2. Bovendien steeg de progressiviteit van de belastingsvoeten van voornamelijk middelgrote en hoge inkomens, door de inflatie en het niet-indexeren van de fiscale barema's.

Deze fiscale ingrepen leidden tot een belangrijke tendens naar verlaging van de inkomensspanning tussen de verschillende socio-professionele groepen tijdens diezelfde periode.

Tot degenen die relatief inboetten aan koopkracht ten opzichte van de gemiddelde inkomens, behoorden voornamelijk de hoger geschoolden, zoals mensen met een vrij beroep, de kaderleden en de bedienden.

1.b. Demografische wijzigingen

De leeftijdsstructuur van de Belgische bevolking is sedert de Tweede Wereldoorlog sterk verouderd. Deze vaststelling lijkt paradoxaal, omdat voordien de Malthusiaanse stelregel een goede verklaring gaf van de wijzigingen van de bevolkingsgrootte.

Volgens Malthus had een stijging van de arbeidsvergoeding van de bevolking boven een 'subsistentie-niveau', dit is een minimum levensstandaard noodzakelijk om te overleven, de uitbreiding van de bevolking tot gevolg. Het aantal huwelijken op jongere leeftijd zou immers stijgen, en daardoor het aantal gezinnen met kinderen, terwijl anderzijds de overlijdensgraad zou afnemen.

Vermits het gemiddeld reëel gezinsinkomen tijdens de periode 1953-'77 sterk toenam, zou men dus onder gelijkblijvende omstandigheden een sterke groei van de bevolking mogen verwachten.

1.b.1. De bewegingen van de geboortecijfers

Uit de schommelingen in de geboortecijfers tijdens de 20ste eeuw, kan men volgende grote lijnen onthouden.

Na de diepgaande inkrimping van het aantal geboorten per duizend inwoners tijdens de Eerste Wereldoorlog, herneemt dit cijfer het niveau van vóór de oorlog. Dit herstel is slechts van kortstondige duur, daar het aantal geboorten tussen 1920 en 1938 in twee bewegingen terugloopt van $\pm 22\%$ tot $\pm 16\%$. Deze daling kan volgens de Malthusiaanse bevolkingstheorie verklaard worden door de stagnering van de inkomensgroei tijdens de crisisperiode van de dertiger jaren.

De daling in de geboortegraad is minder spectaculair tijdens de Tweede Wereldoorlog en bovendien doet zich, nog steeds in overeenstemming met de Malthusiaanse stelregel, een fors inhaaleffect voor gespreid over de twee naoorlogse decennia.

Vanaf '65 behoort deze 'babyboom' definitief tot het verleden en bereiken de geboortecijfers opnieuw een dieptepunt. Terwijl het aantal in 1910, bijvoorbeeld nog om en bij de dertig per duizend inwoners lag, is dit cijfer gedaald tot twaalf per duizend in 1980. Hoewel de leeftijdsstruc-

tuur van de Belgische bevolking sinds de zestiger jaren vrij stabiel gebleven is, heeft de dalende tendens in de natuurlijke aangroei een minimum bereikt, dat slechts geëvenaard werd tijdens de Eerste Wereldoorlog. Nochtans valt deze tendens samen met een periode van sterke stijging van het gemiddeld reëel gezinsinkomen.

Het impact van deze evolutie voor het arbeidsaanbod op lange termijn komt duidelijk tot uiting, wanneer men de procentuele indeling van de bevolking naar leeftijd bekijkt.

Rond de eeuwwisseling, bijvoorbeeld was 50 % van de Belgen jonger dan 25 jaar en slechts 10 % ouder dan zestig. Vanaf '45 deed zich echter een drastische veroudering voor. In deze naoorlogse periode daalde het aandeel van de jongeren beneden de 25 jaar in de totale bevolking tot 30 %, terwijl ongeveer 20 % Belgen boven de zestig waren.

Enerzijds groeit de bevolking, die de pensioengerechtigde leeftijd bereikt heeft, anderzijds stagneert de actieve bevolking waarop een beroep zal worden gedaan voor de financiering van sociale voorzieningen.

1.b.2. Het aantal huwelijken per duizend inwoners

Ofschoon er vanzelfsprekend grote schokken waar te nemen zijn tijdens de twee wereldoorlogen, is het aantal huwelijken per duizend inwoners vrij constant gebleven. De trend in de nuptialiteit tussen 1900 en 1978 levert bijvoorbeeld een jaarlijkse daling op van $\pm 1\%$, en getuigt van de grote stabiliteit in de Belgische gezinsvorming.

Ingrijpende verschuivingen hebben er zich echter wel voorgedaan in de leeftijd waarop de gemiddelde Belg huwt.

In de periode '48-'57 was gemiddeld slechts 6 % van het totaal aantal mannen die jaarlijks in het huwelijk traden beneden de 21 jaar, terwijl ongeveer 40 procent tussen de 21 en 25 was en 30 % tussen de 25 en de 30.

In '68-'77 was het aantal mannen die huwden voor hun 21 opgelopen tot 15 %, terwijl 50 % tussen de 21 en de 25 was.

Ook bij de vrouwen spreken de cijfers voor zichzelf: in de periode '48-'57 waren 25 % van het totaal aantal pasgehuwde vrouwen per jaar jonger dan 21,

terwijl ongeveer 40 % 21 à 25 waren. Twintig jaar later, in '68-'77, zijn gemiddeld 40 % onder hen beneden de 21 en nog eens 40 % tussen de 21 en de 25 jaar.

Deze vaststellingen inzake de leeftijd waarop gehuwd wordt, komen merkwaardig genoeg overeen met de voorspellingen van Malthus' theorie. Bij toename van het gemiddeld reëel inkomen zou namelijk de leeftijd waarop gehuwd wordt dalen.

Uit dit overzicht van de demografische bewegingen in België kunnen in het bijzonder volgende vaststellingen aangestipt worden.

1. Sinds de zestiger jaren is het aantal geboorten sterk teruggelopen, ondanks de stijging van het gemiddeld reëel inkomen, en in tegenstelling met de Malthusiaanse theorie.
2. Daarentegen is er in overeenstemming met de Malthusiaanse bevolkingstheorie, een opvallende tendens, zowel bij de mannen als bij de vrouwen, naar huwen op jongere leeftijd. Deze tendens tot gezinsvorming op jongere leeftijd evolueert bovendien iets sneller bij de mannen.

2. BEVINDINGEN¹

2.a. Wijzigingen in de arbeidsbereidheid

De analyse van de wijzigingen in de arbeidsbereidheid van de vrouwen wordt ingedeeld in twee fasen. In eerste instantie wordt nagegaan wat het effect is van de democratisering van het onderwijs op de vraag naar scholing vanuit de gezinnen. Een volgende stap zal zijn, de invloed te kwantificeren van de gewijzigde scholingsgraad en andere socio-economische factoren op de arbeidsparticipatiebeslissing van de vrouw.

2.a.1. De vraag naar onderwijs

(i) Uitgangspunt

De gezinsbeslissing tot de voortzetting van het onderwijs van de kinderen wordt in het economisch denken beschouwd als het resultaat van een keuzeprobleem.

Daar de ouders af te rekenen hebben met beperkingen inzake hun financiële bestedingsmogelijkheden en hun beschikbare tijd, kunnen hun beslissingen in verband met het gezin economisch beschreven worden alsof ze een keuze maken tussen een groot gezin, een hoog opleidingsniveau per kind, of meer eigen consumptie.

Indien ze opteren voor een groot aantal kinderen, zullen er minder mogelijkheden tot uitgaven zijn voor de consumptie en het onderwijs van elk van de kinderen.

Omgekeerd beschikken ouders die een klein gezin wensen over een ruimer budget voor de opleiding en de dagelijkse onkosten per kind.

Ingeval de ouders een langdurige opleiding voor hun kinderen wensen, zullen ze daarenboven de kosten en het rendement van een bijkomend scholingsjaar voor elk van hun kinderen tegen elkaar afwegen.

---

¹ De theoretische hypothesen die we verder formuleren, werden getoetst op hun realiteitswaarde aan de hand van de enquête van Luik, afgenomen door het Centrum van Bevolkings- en Gezinsstudies.

Onder kostprijs van een bijkomend jaar onderwijs worden gewoonlijk de monetaire uitgaven voor bijvoorbeeld het studiemateriaal, het huren van een studentenkamer, transportkosten, enzovoort verstaan. In de economische theorie houdt men bovendien rekening met het arbeidsinkomen dat de student(e) derft omwille van zijn/haar studies. Drukt men deze opportuniteitskost van een extra jaar opleiding uit in geld, dan zal deze meestal veel hoger uitvallen dan de overige studiekosten.

Met rendement van het onderwijs bedoelt men voornamelijk de toename in het arbeidsinkomen, dat men over de actieve levenscyclus kan verdienen, als gevolg van een extra jaar onderwijs.

Zo bijvoorbeeld is het lange tijd de gewoonte geweest, dat ouders minder besteedden aan de opleiding van hun dochters dan aan die van hun zonen. Deze beslissing rustte op rationele overwegingen, daar de vrouwen na hun huwelijk veelal specialiseerden in huishoudelijk werk. In dat geval was het rendement van hun opleiding, dit wil zeggen de toename van hun arbeidsinkomen als gevolg van bijkomend onderwijs, gering in vergelijking tot de mannen.

Ten slotte hangt de vraag naar onderwijs vanuit het gezin in hoge mate af van de preferenties van de ouders. Hoog geschoolde ouders verkiezen vaak een langdurige opleiding voor hun kinderen, omdat ze zich beter rekenschap geven van het rendement van scholing. Bovendien is de psychologische afstand tussen ouders en kinderen omwille van de studies vaak kleiner ingeval de ouders zelf gestudeerd hebben.

De democratisering van het onderwijs betekent voor de gezinnen een permanente verlaging van de prijs van bijkomende opleiding. Volgens de economische wetmatigheden mag men dan ook een toename verwachten van de vraag naar scholing.

(ii) De effectiviteit van het democratiseringsproces

Algemeen kan men stellen, dat door het democratiseringsproces van het onderwijs de vraag naar opleiding bijna proportioneel gestegen is met de toename van de bevolking.

Op basis van de steekproefgegevens werden volgende bevindingen bekomen: 58.6 % van de vaders hebben slechts lager onderwijs achter de rug, en 13.8 % hebben hoger niet-universitair of universitair onderwijs genoten. Met ongeveer 50 % middelbaar en 23 % hoger onderwijs zijn hun zonen duidelijk beter geschoold.

Ook de scholing van de dochters ligt boven die van hun vader, maar is in mindere mate toegenomen dan die van de zonen.

Opvallend is dat $\pm$ 43 % van de laaggeschoolde mannen een laaggeschoolde vader hebben, en omgekeerd hebben 46 % van de mannen met universitair diploma een universitair geschoolde vader. Voor de vrouwen zijn deze cijfers overigens even uitgesproken, nl. 45.6 % en 40.3 %. Indien de vader slechts lager onderwijs genoten heeft, is er 46 % kans dat zijn zoon middelbaar onderwijs volgt en slechts 11.8 % kans dat hij verder studeert.

Bij de vrouwen zijn deze kansen op overgang naar een hogere opleiding nog beperkter: 43.7 % volgt middelbaar onderwijs, terwijl 10.7 % een universitaire opleiding geniet.

Is de vader daarentegen universitair geschoold, dan liggen de kansen tot voortgezet onderwijs van zijn zoon erg hoog. Er is namelijk een waarschijnlijkheid van 46 % dat ook hij tot die categorie behoort. Zijn kans op een opleiding tot middelbaar onderwijs bedraagt slechts 28 % en mag derhalve klein genoemd worden.

Vaders met een universitaire opleiding verhogen ook de trainingskansen van hun dochters op aanzienlijke wijze: 40 % van hen beëindigt haar universitaire studies en nog eens 20 % volgt een derde-cyclus-programma.

Deze cijfers illustreren derhalve op duidelijke wijze, dat ondanks het democratiseringsproces de invloed van het gezin op de onderwijskeuze van de kinderen groot is. In het bijzonder speelt de scholingsgraad van de ouders een aanzienlijke rol in het opleidingsniveau en derhalve de tewerkstellings-

kansen van hun kinderen. De tweede generatie heeft in bijna alle gevallen de grootste kans hetzelfde onderwijsniveau te bereiken als hun vader. Deze vaststelling onderstreept de blijvende invloed van de sociale klassen op de studiekeuzen. Daarenboven blijkt dat de vrouwen in mindere mate hogere studies volgen dan mannen.

Volgens de bovenstaande economische redenering zijn de factoren die vanuit het gezin blijvende verschillen in onderwijskansen mede kunnen verklaren het gezinsinkomen, de gezinsgrootte, het rendement van onderwijs en de preferenties van de ouders.

Deze gezinseconomische determinanten van de vraag naar onderwijs worden nu geanalyseerd, rekening houdend met de invloed van het democratiseringsproces.

(iii) De vraag naar scholing vanuit de gezinnen

Uit de studie blijkt, dat een procentuele stijging van het arbeidsinkomen van de vader een toename van de scholing van de zoon tot gevolg heeft. Voor de dochter is de invloed van het arbeidsinkomen van de vader op haar opleidingsniveau groter. Met andere woorden ouders beschouwen de opvoeding zowel van hun zonen als van hun dochters als een noodzakelijk goed. Niettemin zal het gezinsinkomen naar verhouding meer moeten toenemen vooraleer de dochter haar studies kan verder zetten.

Hoe groter het aantal kinderen dat een gezin telt, hoe zwaarder de financiële en tijdskosten zijn voor de ouders om alle kinderen een bepaald opleidingsniveau te garanderen. Uit de schattingsresultaten bleek ook de negatieve invloed op de scholingsgraad, wanneer de man uit een groot gezin kwam. Zo bijvoorbeeld studeert een man uit een gezin van 5 kinderen bij gelijkblijvende omstandigheden, gemiddeld anderhalf jaar minder dan iemand zonder broers of zusters.

Daartegenover staat dat de gezinslast, weerspiegeld door het aantal broers en zusters van de vrouw, een negatieve invloed heeft op haar opleidingskansen die bijna dubbel zo groot is als bij de mannen.

Indien er derhalve in het gezin wegens financiële en andere gezinslasten een keuze gemaakt dient te worden tussen bijkomend onderwijs voor zonen en dochters, zijn de opportuniteiten van de mannen bijna tweemaal groter. Dit onderscheid in bestedingspatroon voor de opleiding van zonen en dochters brengt in feite tot uiting, in welke mate het gezin een lager rendement verwacht van de extra scholing van de vrouwen.

Dit rendement van een extra jaar onderwijs, dat aan de hand van de steekproefgegevens werd berekend, bedraagt voor de mannen 9.2 %. Dit betekent dat het arbeidsinkomen op jaarbasis van iemand die 1 jaar langer gestudeerd heeft 9.2 % hoger ligt dan dat van iemand zonder die opleiding. De arbeidservaring van de man levert een analoog rendement op van 2.5 % per jaar.

Er werd reeds eerder aangestipt, dat sinds de zestiger jaren de totale inkomensaanwinst ten gevolge van studies voor de vrouwen ten opzichte van de mannen verbeterd is. Vermits echter de vrouwen vaak uit de arbeidsmarkt stappen tijdens de periode waarin ze kleine kinderen hebben, volgde uit de doorsnede-gegevens dat dit rendement tijdens de eerste 10 jaar in de arbeidsmarkt met 7.5 % daalt tot een dieptepunt rond de 35 jaar.

Dit resultaat komt overeen met het verwachtingspatroon van de gezinnen.

De berekeningen tonen aan, dat de scholingsgraad van de vader een grote rol speelt in de vraag naar scholing.

Bij gegeven andere factoren kon worden vastgesteld, dat indien van twee mannen de ene vijf jaar langer gestudeerd heeft dan de andere, de zoon van de eerste gemiddeld één jaar langer school zal lopen.

Wellicht kan dit resultaat in verband gebracht worden met de uiteenlopende informatie omtrent het rendement van langdurige opleiding, die geschoolden in tegenstelling met ongeschoolden hebben. Daarnaast speelt ook het gederfd arbeidsinkomen van de kinderen voor de lager geschoolde ouders een belangrijke rol in hun beslissing tot het stopzetten van de opleiding van hun kinderen. Opvallend is bovendien, dat een gelijkaardige invloed kon worden vastgesteld van de scholingsgraad van de vader op die van de zonen en dochters.

Een algemeen besluit dat men op grond van deze schattingsresultaten kan trekken, luidt als volgt:

Vanuit het gezin was de vraag naar onderwijsmogelijkheden voor de vrouwen, vergeleken met de mannen, kleiner. Eén van de voornaamste redenen hiervoor was wellicht het vooruitzicht van een lager rendement van niet-verplicht onderwijs ingeval de vrouwen zich specialiseerden in de huishouding. Door de gestadige verbetering van de relatieve loonstructuur van de vrouwen in vergelijking tot de mannen enerzijds, en het democratiseringsproces anderzijds, is het gemiddelde opleidingsniveau van de vrouwen tijdens de voorbije decennia sterk toegenomen.

2.a.2. Beslissing tot arbeidsparticipatie

(i) Het keuze-probleem

Het loon is de vergoeding die iemand ontvangt voor de arbeid die hij tijdens een referentieperiode (bijvoorbeeld een uur, een week, een jaar) gepresteerd heeft.

Dit loon weerspiegelt de waarde van de tijd op de arbeidsmarkt. Op analoge wijze spreekt men van het 'schaduwloon' als de waarde van de tijd doorgebracht in de huishouding.

Een gehuwde vrouw zal derhalve gemakkelijker beslissen toe te treden tot de arbeidsmarkt, wanneer haar arbeidsloon groter is dan het schaduwloon in de huishouding. Met andere woorden, wanneer haar arbeidsvergoeding groter is dan wat ze thuis kan 'verdienen' door voor haar gezin te zorgen.

Voor een gegeven sociale en culturele opvatting over het gezin, hangt de tijdswaarde van de vrouw in de huishouding of het schaduwloon voornamelijk af van het aantal kleine kinderen in het gezin, en van het gezinsinkomen (exclusief het loon van de vrouw).

Immers, hoe meer kleine kinderen het gezin telt en/of hoe hoger het gezinsinkomen, des te groter de waarde van de tijd thuis zal zijn. Indien een vrouw met kleine kinderen toch wil participeren in de arbeidsmarkt, zal ze haar kinderen moeten uitbesteden of huishoudelijke hulp vragen. Ook ingeval het arbeidsinkomen van de man toeneemt, zal het gezin trachten de tijd die de man in het huishouden besteedt te vervangen door die van de vrouw.

Het loon dat de vrouw op de arbeidsmarkt kan verdienen wordt daarentegen in hoge mate bepaald door haar opleidingsniveau en haar beroepservaring.

De actieve levenscyclus van de vrouw wordt gekenmerkt door verschillende fasen. Per fase verschilt de graad van betrokkenheid bij de arbeidsmarkt en in de huishouding. Economisch uitgedrukt betekent dit, dat in sommige perioden het schaduwloon van de vrouw groter zal zijn dan haar arbeidsvergoeding, en omgekeerd in andere perioden. Hierdoor kan men veronderstellen, dat de beslissingen tot arbeidsparticipatie uitgezet over de tijd, een U-vormig patroon vertonen.

Dit patroon werd gekwantificeerd via schattingen op basis van 5 leeftijdscategorieën, respectievelijk van beneden de 25, tussen 25 à 30 jaar, 30 à 35 jaar, 35 à 40 en boven de 40 jaar.

(ii) De kans op arbeidsparticipatie van de gehuwde vrouw

Naarmate de arbeidsvergoeding van de man of het overige gezinsinkomen toeneemt (exclusief het loon van de vrouw), vergroot de kans dat het schaduwloon van de vrouw haar marktloon overstijgt en dat ze uit de arbeidsmarkt stapt.

Een stijging van het maandloon van de man met 10 % had op 5 bestudeerde leeftijdscategorieën het verwachte effect. Bij de jongste twee groepen verminderde hierdoor de kans tot arbeidsparticipatie met respectievelijk 10 en 14 %. In de daaropvolgende leeftijdscategorie (30 à 35 jaar) daalde de participatiekans met 22.5 %. Voor de groep van 35 à 40 jaar nam de arbeidsbereidheid in mindere mate af, namelijk met 14.9 %. Het grootste impact van de loonstijging van de man vonden we ten slotte terug bij de oudste leeftijdsklasse. Voor 1 op 4 vrouwen is zulke inkomensstename namelijk voldoende om niet meer buitenshuis te werken.

Deze bevindingen bevestigen het U-vormig veronderstelde verloop van de beslissingen tot arbeidsparticipatie van de vrouwen over de levenscyclus.

Een toename van het overige gezinsinkomen in groeivoeten heeft voornamelijk invloed op de oudste en de jongste groep. Bij een verhoging van de jaarinkomsten uit vermogen van 10 %, daalt de arbeidsparticipatiekans met 24.1 % voor de vrouwen beneden de 25, en met 39 % voor de groep boven de veertig.

Drukt men het looneffect van de man op jaarbasis uit en voegt men er het vermogenseffect aan toe, dan mag men concluderen dat het arbeidsparticipatiegedrag van de oudste groep en de categorie tussen 30-35 het gevoeligst reageert op inkomensstijgingen.

Voor alle leeftijdscategorieën betekende een procentuele toename van het niet-arbeidsinkomen van de vrouw een significante daling in de kans dat ze participeerden in de arbeidsmarkt. Vermeldenswaardig is dan ook de economische betekenis van deze bevinding, namelijk dat vrije tijd als een normaal of zelfs een luxe-goed beschouwd wordt.

Naast het niet-arbeidsinkomen van de vrouw heeft ook het aantal kinderen invloed op het schaduwloon. Naarmate de kinderlast toeneemt, verwacht men een stijging van de waarde van de tijd in de huishouding. Economisch uitgedrukt betekent dit opnieuw een toename in het schaduwloon waardoor de kans op arbeidsparticipatie verkleint. Ook deze resultaten geven een klaar beeld van de verschuivingen die over de actieve levenscyclus van de vrouw optreden.

Een bijkomend kind in het gezin betekent een statistisch significante daling in de arbeidsbereidheid van voornamelijk de vrouwen uit de jongste gezinnen. De kans neemt af met 7.6 % voor de groep beneden de 25 en met 7.8 % voor de 25 à 30 jarigen.

De participatie op de arbeidsmarkt wordt nog sterker afgeremd zodra er kinderen tussen 3 en 6 jaar zijn in het gezin. Dit effect speelt voornamelijk een rol voor de vrouwen tussen 25 en 30 jaar (-8.7 %), en is het grootst voor de categorie vrouwen die vóóraan in de dertig is (-12.9 %). Voor deze laatste groep wint ook de invloed van de oudere kinderen aan belang (-6.5 %). Eens de vrouwen de leeftijd van 40 jaar hebben bereikt, betekent de kinderlast geen significant obstakel meer voor hun beslissing tot arbeidsparticipatie.

Vat men de impact van de gezinsgrootte op de kans tot buitenshuis werken van de vrouw samen, dan kunnen we besluiten dat dit globaal genomen het sterkst is voor de leeftijdscategorieën van 30-35 jaar (-19.3 %) en 25-30 (-16.5 %), en het kleinst voor de oudste leeftijdsklasse.

De scholingsgraad van de vrouw staat in verband met het loon dat men zou kunnen verdienen op de arbeidsmarkt. Dit volgde ook uit de schattingsresultaten: een hogere scholingsgraad betekende voor de 5 leeftijdsklassen een grotere tewerkstellingskans.

Indien een vrouw slechts basisonderwijs heeft genoten, daalt haar kans op toetreding tot de arbeidsmarkt met gemiddeld 5 %. Dit negatieve effect speelt het sterkst voor de jongste en de oudste klasse (respectievelijk -19 % en - 32.2 %).

Een opmerkelijke vaststelling is wel, dat in vergelijking met de overige leeftijdscategorieën, de minder geschoolden (tot hoger middelbaar onderwijs) van de groep die in 1970 30 à 35 jaar was, de grootste kans op tewerkstelling hebben.

Een verklaring kan worden gevonden in de voorafgaande periode van sterke economische groei tijdens de zestiger jaren, waarin ook lager geschoolde vrouwen vlot werk vonden. Dit zou tevens verklaren waarom - onder gelijkblijvende omstandigheden - het voornamelijk de potentiële toetreders jonger dan 25 zijn, die moeilijkheden ondervinden om met een lagere opleiding en een gegeven loonstructuur werk te krijgen.

Enerzijds zijn immers een aantal van de laaggekwalificeerde banen benomen door de twee leeftijdscategorieën die voor hen kwamen en meer beroepservaring hebben.

Anderzijds is het gemiddelde onderwijsniveau van de vrouwen tijdens deze periode sterk toegenomen, zodat door de stijging van het aanbod van hoger geschoolden de rekruterings-eisen verstrengen. Bovendien wordt de tewerkstelling van laaggeschoolden bemoeilijkt door de regelmatige aanpassing van de minimum- en c.a.o.-lonen, alsook door de verhouding tussen de werkloosheidsuitkeringen en de arbeidsvergoedingen.

Voor de hoger niet-universitair geschoolden zijn de arbeidskansen het grootst voor de groep tussen 25 en 30 jaar (+ 37 %). Dit strookt met voorgaande redenering van een toegenomen arbeidsaanbod en (-vraag) van hoger gekwalificeerden.

Tevens mag men stellen, dat de vrouw door een universitaire opleiding haar kansen op arbeidsparticipatie maximaal groot maakt (+32.6 %) voor de totale steekproef), maar dat het effect ervan voor de opeenvolgende leeftijdsklassen afneemt.

Samengevat kan men uit de schattingsresultaten het volgende besluiten: de actieve levenscyclus van de vrouwen vertoont een U-vormig patroon, waarin de arbeidsparticipatie tijdelijk onderbroken wordt door een periode van specialisatie in de huishouding.

De oudere leeftijdscategorieën kunnen ingedeeld worden in twee groepen. Aan de ene kant staan de hooggeschoolden die volop genieten van het rendement van hun opleiding en beroepservaring. Aan de andere kant zijn er de laaggeschoolden die, indien ze buitenshuis wensen te werken, behoren tot de groep van de langdurige werklozen. Deze groep is echter gevoelig voor een inkomensverbetering om uit de arbeidsmarkt te treden.

Naarmate de kinderlast toeneemt, wensen de vrouwen zich te specialiseren in huishoudelijk werk. Dit geldt voornamelijk voor de leeftijdscategorieën tussen 25 en 30 jaar.

Vrouwen met één of meer kinderen onder de zes jaar participeren meestal in de arbeidsmarkt om het gezinsinkomen te ondersteunen, uit noodzaak. Dit blijkt trouwens uit de zeer elastische reactie naar uittreden toe, ingeval het gezinsinkomen toeneemt.

Voor de jongste leeftijdscategorieën treedt er een duidelijke stagnatie op van de invloed van voortgezet onderwijs op hun mogelijkheden tot tewerkstelling. De jonge laaggeschoolde vrouwen hebben ongeveer de grootste problemen om toe te treden tot de arbeidsmarkt.

(iii) Halftijdse of voltijdse participanten

De kans op arbeidsparticipatie in een deeltijdse betrekking neemt toe tot de leeftijd van 35 jaar. Dit resultaat strookt met de empirische bevindingen, dat vrouwen in de groep van 30 à 35 jaar zich wensen te specialiseren in huishoudelijk werk. De participanten uit deze leeftijdsklasse beantwoorden in hoge mate aan een additioneel werknemerseffect. Hieronder verstaat men, dat hun arbeidsbereidheid sterk reageert op een inkomenswijziging. Indien ze toch toetreden tot de arbeidsmarkt om het gezinsinkomen te ondersteunen, verkiezen ze een deeltijdse betrekking.

De invloed van de gezinslast op de deeltijdse tewerkstelling is het grootst, ingeval er kinderen beneden de 3 jaar in de huishouding zijn (+ 6 %). Dit effect neemt af tot + 2.6 % naarmate de kinderen ouder dan 6 jaar zijn.

Een verhoging van de arbeidsvergoeding van de man met 10 % betekent daarentegen een even grote procentuele stijging van de kans op halftijds werk.

Een toename van het maandloon van de vrouw met 10 % verhoogt de kans met 15.8 % dat ze voltijds tewerkgesteld is. Dit resultaat reflecteert ook de invloed van de scholingsgraad op de beslissing tot voltijds werk. Ingeval het scholingsniveau hoog is, zou halftijds werk een lager rendement opleveren.

Voor laaggeschoolde vrouwen verhoogt de waarschijnlijkheid, onder gelijkblijvende omstandigheden, met 4 % dat ze deeltijds werk zoeken. Naarmate ze een hogere opleiding gevolgd hebben, daalt de kans op een halftijdse betrekking. De grootste daling geldt voor de hoogst geschoolden. Opmerkelijk is, dat deze daling slechts gering is voor de hoger-niet-universitair getrainde vrouwen. Dit kan in verband gebracht worden met de toegankelijkheid van deeltijdse arbeid, met de overeenkomstige kwalificatievereisten zoals onderwijs, sekretariaatswerk, enzovoort.

Tot hiertoe werd uitsluitend de beslissing tot arbeidsparticipatie bestudeerd zonder rekening te houden met de appreciatie van het werk zelf. De data lieten tevens toe een aanvang te maken met een analyse van de kwaliteit van een betrekking.

(ii) Economische 'rente' van arbeidsparticipatie

In de steekproef antwoordden de vrouwelijke arbeidsparticipanten op de vraag, of ze buitenshuis zouden blijven werken, indien het arbeidsinkomen van hun man verhoogd werd met hun eigen maandloon. Indien de vrouw te kennen gaf dat ze wenste te blijven participeren in de arbeidsmarkt niettegenstaande dat haar man voor het daarmee gepaardgaande inkomensverlies zou worden gecompenseerd, werd aangenomen dat er 'economische renten' verbonden

waren aan haar werk. Met 'economische renten' bedoelt men dat het loon dat iemand ontvangt meer bedraagt dan noodzakelijk is om hem voor zijn arbeidsprestaties te vergoeden.

Uit de gegevens bleek, dat 54.7 % van de vrouwelijke bedienden wensten te blijven meewerken tegenover slechts 41.4 % van de arbeidsters. Dit onderscheid in jobappreciatie volgt ook duidelijk uit de beweegredenen van hun arbeidsbereidheid.

13.8 % van de arbeidsters vinden hun werk boeiend en evenveel vervelen zich thuis. Bij de bedienden zijn deze cijfers hoger, 24.3 % en 19.6 %.

6.9 % van de arbeidsters gaan werken om sociale contacten te behouden tegenover 11.6 % van de bedienden.

Deze antwoorden geven een indicatie van de verschillen in de voorkeur voor buitenshuis werken, en in de motivering van de arbeidsparticipatie.

Uit de schattingsresultaten volgde, dat arbeidsters een sterke voorkeur hebben tot het verlaten van de arbeidsmarkt mits een inkomenscompensatie, ingeval hun eigen arbeidsvergoeding voldoende toeneemt. Indien hun maaninkomen met 10 % stijgt, verhoogt de kans met 11.4 % dat ze niet meer participeren.

Deze bevinding impliceert tevens, dat arbeidsters die tegen de laagste lonen werken, additionele werknemers zijn. Van het ogenblik dat de financiële situatie in het gezin het toelaat, specialiseren ze zich in de huishoudelijk werk.

Tot de omgekeerde conclusie kwamen we voor de bedienden: bij een procentuele stijging van het maandloon van de vrouw verhoogt de kans dat ze blijft participeren in de arbeidsmarkt. Bovendien gedraagt ze zich complementair tegenover haar man. Een procentuele toename van zijn arbeidsvergoeding betekent een grotere kans op arbeidsbereidheid vanwege de vrouw.

2.b. Wijzigingen in de gezinsvorming en -planning

In wat voorafgaat werd de belangwekkende tendens tot veroudering van de Belgische bevolking reeds aan de orde gesteld. Deze evolutie lijkt paradoxaal, omdat men volgens de Malthusiaanse bevolkingstheorie bij een toename van het gemiddeld reëel inkomen per capita, een daling van de leeftijd waarop gehuwd wordt, en een stijging van de bevolking zou verwachten. De economische analyse van de overgang van een hoog aantal geboorten per duizend inwoners naar een laag aantal wordt in twee delen opgesplitst. Eerst wordt gezocht naar de oorzaken van een daling van de geboortecijfers. Vervolgens wordt het economisch instrumentarium aangewend om de verlaging in de huwelijksleeftijd van de gemiddelde Belg te verklaren.

2.b.1. De evolutie in de bevolkingsgroei

(i) Een neo-Malthusiaanse bevolkingstheorie

Om tot een economisch model te komen dat een ruimere verklaringskracht biedt inzake de schommelingen in de bevolkingsgroei, kan de Malthusiaanse theorie worden uitgebreid. Naast de invloed van de inkomensstijgingen zouden ook volgende elementen in rekening gebracht kunnen worden: (1) de wijzigingen in de onkosten in tijd en geld die de ouders dragen voor de dagelijkse consumptie, de opvoeding, de gezondheid, enzovoort, van hun kinderen; (2) de evolutie van het opleidingsniveau en de tewerkstellingsmogelijkheden van de vrouw; (3) de verschuivingen in de preferenties inzake de gezinsgrootte die mede beïnvloed worden door maatschappelijke factoren.

De kosten van kinderen in het gezin kunnen deels in monetaire en deels in tijdseenheden uitgedrukt worden.

Het economisch keuzeprobleem waarvoor de ouders bij hun gezinsplanning staan, kan dan als volgt geformuleerd worden.

De bestedingen in geld en tijd aan een bijkomend kind zullen zwaarder uitvallen, naarmate de ouders voor elk van hun kinderen langduriger onderwijs en training wensen. Economisch stelt men, dat de schaduwkost van het aantal kinderen toeneemt, naarmate men per kind meer opleiding vraagt. Omgekeerd

geldt trouwens ook dat de kostprijs in tijd en geld van een hogere scholingsgraad per kind stijgt, naarmate het gezin meer kinderen telt. Naar dit keuzeprobleem wordt bondig verwezen met de term 'kwaliteits-kwantiteits-ruil'.

Wanneer de vrouw een langdurige opleiding achter de rug heeft, zal de waarde van haar tijd in de arbeidsmarkt groot zijn. Het arbeidsinkomen dat ze derft ingeval ze thuis blijft om haar kinderen te verzorgen is dan aanzienlijk. Op economische grondslag verwacht men dan een daling van de gezinsgrootte, naarmate het scholingspeil en de arbeidsparticipatie van de gehuwde vrouwen toeneemt. Omgekeerd zullen de vrouwelijke arbeidsparticipanten hun tijdsgebrek in de huishouding trachten te compenseren door grotere uitgaven voor het onderwijs van hun kinderen.

In het empirische gedeelte wordt tevens rekening gehouden met de invloed van het sociaal milieu waaruit de ouders komen, op hun gezinsplanning.

(ii) De socio-economische determinanten van de gezinsplanning

Wanneer het netto-inkomen van een gezin dubbel zo groot is als dat van een ander, zal het eerste gezin gemiddeld genomen een vierde meer besteden aan het onderwijs per kind.

Een inkomenstoename heeft daarentegen slechts een licht positief effect op het gewenste aantal kinderen. Deze bevinding beklemt de voorkeur vanwege de ouders voor een betere opleiding per kind, in plaats van een groter gezin bij een inkomensstijging.

De schattingen leverden tevens empirisch bewijsmateriaal op van de kwaliteits-kwantiteits-ruil. Onder gelijkblijvende omstandigheden daalde het aantal kinderen dat de ouders wensten, naarmate dat ze hun schoolbudget per kind verhoogden. Omgekeerd had een gezinsuitbreiding een negatief impact op de groeivoet van de scholingsuitgaven per kind.

Ten slotte worden nog een drietal bevindingen inzake de maatschappelijke invloed op de keuze tussen gezinsgrootte en de bestedingen aan onderwijs vermeld.

Naarmate de ouders zich in de steekproef als meer actief godsdienstig opgeven, hebben ze ook een groter gezin.

Ook het sociaal milieu waaruit de ouders komen, heeft een positief effect op de totale gezinsgrootte die man en vrouw plannen. Hoe hoger namelijk de professionele status van de ouders van man en vrouw, hoe meer kinderen gewenst worden.

Bovendien volgt uit de resultaten, dat ouders die zelf uit een groot gezin komen, een voorkeur vertonen voor een groter gezin.

(iii) Verschuivingen in het aantal geboorten over de tijd

Wanneer de gezinnen uit de steekproef onderverdeeld worden in drie categorieën naargelang van hun huwelijksanciënniteit, blijkt dat de groep die langer gehuwd is een groter gezin wenst dan de anderen. Deze verschuiving kan verklaard worden door de technologische vooruitgang inzake contraceptiva en de wijzigingen in de morele waarde schaal van de bevolking. Tevens blijkt dat naarmate een groep langer gehuwd is, ze bij een constante leeftijd van het kind, grotere onderwijsuitgaven per kind maakt. Dit fenomeen komt overeen met de hypothese, dat ouders over hun levenscyclus progressief meer besteden aan de opleiding van hun kinderen omdat hun inkomen toeneemt.

De economische determinanten die volgens de schattingsresultaten de grootste bijdrage leveren tot de verklaring van het neerwaartse verloop, zijn enerzijds de scholingsgraad van de vrouw en anderzijds de kwaliteits-kwantiteitsruil.

Hoe lager namelijk de huwelijksanciënniteit van de groep is, hoe minder kinderen de vrouw wenst bij een toename van haar opleidingsniveau. Dit resultaat komt overeen met de theoretische veronderstelling, dat bij een stijging van het onderwijspeil de tijds waarde van de vrouw op de arbeidsmarkt stijgt. Daardoor stijgt ook de opportuniteitskost van haar tijd doorgebracht in de huishouding. Bovendien besteden de moeders uit de jongste groepen bij een stijging van hun onderwijsniveau, in vergelijking met de anderen relatief meer geld aan de opvoeding van hun kinderen.

Ingeval de ouders met de kleinste huwelijksduur een even groot gezin wens-
ten als de andere groepen, moesten ze relatief meer bezuinigen op de onder-
wijsuitgaven voor hun kinderen.

Deze bevindingen illustreren, dat er zich in de periode '55-'70 een duide-
lijke verschuiving heeft voorgedaan in het keuzepatroon van de gezinnen
van een groot aantal kinderen naar meer onderwijsuitgaven per kind.
Deze evolutie is in de eerste plaats het gevolg van de toegenomen scholings-
graad van de vrouw. Hierdoor steeg de marktwaarde van haar tijd op de op-
portuniteitskost van haar huishoudelijk werk. Daarnaast had de toename in
de uitgaven die de ouders voor de opleiding van de kinderen wensden te
doen, een daling van de gemiddelde gezinsgrootte tot gevolg.

In de periode '55-'60 bijvoorbeeld is de positieve invloed van een inko-
menstoename op een gezinsuitbreiding nog voldoende groot, om de negatieve
effecten van de kwaliteits-kwantiteits-ruil en het onderwijsniveau van de
vrouw te neutraliseren. Bij een stijging in het gezinsinkomen besteden de
ouders echter meer aan de opleiding van hun kinderen.

Tijdens de zestiger jaren daalt echter het effect van een inkomenstoename
op de gezinsgrootte tegenover voorgaande periode, omdat de vrouwen meer en
meer toetreden tot de arbeidsmarkt. De opportuniteitskost van de opvoeding
van de kinderen neemt daardoor toe en de gezinnen verkleinen. Daarenboven
zijn de belastingsverminderingen toegestaan voor de leden van het gezin
over dezelfde periode niet geïndexeerd, zodat het inkomenseffect hiervan
over de tijd afneemt. Rond 1975 bijvoorbeeld bedraagt deze fiscale vermin-
dering nog slechts 1.75 % van het netto-belastbaar gezinsinkomen.

Men mag derhalve besluiten, dat de opportuniteitskosten en de financiële
lasten van de grote gezinnen tijdens de voorbije decennia sterk gestegen
zijn, waardoor de gezinnen verkleinen. Niettemin kon worden vastgesteld,
dat de negatieve invloed van de scholingsgraad van de vrouw en van de nog
toegenomen uitgaven aan onderwijs op het aantal gewenste kinderen afneemt,
naarmate de gezinnen kleiner worden.

2.b.2. Verschuivingen in de huwelijksleeftijd

(i) Enkele theoretische verbanden

Volgens de Malthusiaanse bevolkingstheorie veroorzaakt een stijging van het gezinsinkomen per capita een verlaging van de leeftijd waarop gehuwd wordt, waardoor de bevolking aangroeit. Tot slot van de empirische analyse wordt deze hypothese getoetst aan de Belgische situatie.

Naast het inkomensaspect werd ook rekening gehouden met een opportunitetskost van een huwelijk op jonge leeftijd. Vermits bij een huwelijk normalerweise een financieel zelfstandige huishouding gevormd wordt, lopen jonge mensen een opportunitetskost op voor wat hun tijdsbesteding betreft. Indien ze participeren in de arbeidsmarkt, zullen een aantal mogelijkheden tot onderwijs niet gebruikt of uitgesteld worden.

Er werd daarom nagegaan in welke mate individuele karakteristieken van man en vrouw, zoals bijvoorbeeld het aantal jaren scholing dat ze genoten, hun beroepsstatus, de gewenste gezinsgrootte en hun sociale afkomst, enzovoort, invloed hebben op de leeftijd waarop gehuwd wordt.

(ii) Empirische bevindingen

Een toename in de scholingsgraad van de man heeft een belangrijke vertragende invloed op zijn huwelijksleeftijd. Dit strookt met de hypothese dat door een huwelijk op jonge leeftijd onderwijskansen gemist worden. Zoals reeds gezegd is het rendement van formele opleiding, uitgedrukt in een groter arbeidsinkomen, echter groter voor de man dan voor de vrouw. Het is dan ook niet verwonderlijk dat volgens de empirische resultaten voortgezet onderwijs voor de man een afgelijnde opportunitetskost is, in de vorm van een latere huwelijksdatum, terwijl dit slechts in geringe mate het geval is voor de vrouw.

Arbeidsparticipatie op jongere leeftijd betekent vroegere financiële onafhankelijkheid waardoor sneller gehuwd kan worden. Uit de cijfers blijkt bijvoorbeeld, dat indien een man wegens vrijstelling van militaire dienst een jaar vroeger kan gaan werken dan een andere, hij onder gelijkblijvende

omstandigheden ongeveer een half jaar vroeger huwt. Ook voor de vrouwen betekent een snellere arbeidsparticipatie van hun man een bespoediging van hun huwelijk.

Het inkomen van de ouders van weerszijden speelt een positieve rol in de financiële onafhankelijkheid van hun kinderen, en derhalve in de leeftijd waarop ze huwen.

Is de vader van de vrouw en ongeschoolde arbeider, dan zal zijn dochter vroeger in het huwelijk treden. Behoort de vader daarentegen tot de hoogste beroepsklasse, dan heeft dit een significant vertragend effect op haar huwelijksleeftijd. Deze relatie heeft net het omgekeerde teken voor de mannen. Het verschil in teken tussen mannen en vrouwen kan in verband worden gebracht met de vaststelling, dat vrouwen wier vader tot de hoogste socio-professionele klasse behoort, aanzienlijk minder toetreden tot de arbeidsmarkt. Dit gebrek aan financiële onafhankelijkheid wordt gecompenseerd door het arbeidsinkomen van de vader. Deze vrouwen kunnen dermate langer ongehuwd blijven door de financiële draagkracht van hun ouders. Vermeldenswaardig is ook, dat naarmate de schoonouders meer gegoed zijn, de huwelijksleeftijd van man en vrouw daalt.

Een tweetal bevindingen duiden op de specialisatie van de vrouw in de huishouding en van de man in de arbeidsmarkt. Enerzijds bleek namelijk dat naarmate de vrouw een groter aantal kinderen wenste, ze sneller huwde. Voor de man had de gezinsgrootte geen invloed op zijn huwelijksleeftijd.

Naarmate het verwachte permanent arbeidsinkomen, gemeten bij de aanvang van het huwelijk, procentueel toeneemt, huwt de man op latere leeftijd. Voor de vrouw heeft dit integendeel een versnellend effect. Met andere woorden de man zorgt in het bijzonder voor de financiële onafhankelijkheid van het gezin.

Deze schattingsresultaten zijn van belang bij de interpretatie van de termijnevoluties.

Indien de groeivoet van het verwachte permanent inkomen over de tijd stagneert, volgen hieruit twee tegengestelde effecten. Voor de mannen zal er

een tendens zijn tot huwen op jongere leeftijd. Voor de vrouwen geldt in mindere mate het omgekeerde.

De toegenomen transfers van de ouders aan de kinderen tijdens de naoorlogse periode, en de geleidelijke stagnering in het groeiritme van het verwachte arbeidsinkomen, hebben aan de mannelijke bevolking toegelaten sneller te huwen. Voor de vrouwen stelt men in mindere mate een omgekeerde tendens vast, doordat het toegenomen rendement van het onderwijs hun opportuniteitskost van het huwelijk en van een groot gezin vergrootte. De specialisatie in huishoudelijk werk werd minder noodzakelijk.

3. BESLUIT

Bovenstaande bevindingen leveren een systematisch beeld van de waargenomen processen inzake het arbeidsaanbod en de gezinsvorming die hebben plaatsgevonden sinds het begin van de zestiger jaren.

In het bijzonder werd kwantitatieve informatie verstrekt omtrent de draagwijdte van een aantal verschuivingen in relatieve kostenstructuren van arbeidsaanbod versus gezinsvorming.

Op deze wijze werd gepoogd de deelnemers aan het maatschappelijk-politiek beslissingsproces zo volledig mogelijk te informeren over de gevolgen van het gebruik van economische middelen bij het nastreven van welbepaalde objectieven.

Dit onderzoek omvat tevens een brede waaier aan beleidsimplicaties, die aan de evaluatie van de lezer zullen worden overgelaten.

Het opstellen van een gedocumenteerd overzicht van mogelijke alternatieve besluiten inzake beleid, en de effecten verbonden aan de beleidsalternatieven, kan wellicht het onderwerp vormen van verder onderzoek.